

MARCIN PIERZCHAŁA • DANUTA WALCZAK-DURAJ

Obywatelskość

jako płaszczyzna integracji
**społeczności
muzułmańskich**
ze społeczeństwem polskim

**Na przykładzie Ligi Muzułmańskiej
w Rzeczypospolitej Polskiej**

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Obywatelskość

jako płaszczyzna integracji

społeczności

muzułmańskich

ze społeczeństwem polskim

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

MARCIN PIERZCHAŁA • DANUTA WALCZAK-DURAJ

Obywatelskość jako płaszczyzna integracji **społeczności** **muzułmańskich** ze społeczeństwem polskim

**Na przykładzie Ligi Muzułmańskiej
w Rzeczypospolitej Polskiej**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2014

Danuta Walczak-Duraj – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Instytut Socjologii, Katedra Socjologii Polityki i Moralności
90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41/43
Marcin Pierzchała – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Instytut Socjologii, 90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41/43

RECENZENT

Janusz Mariański

SKŁAD KOMPUTEROWY

Monika Wolska

PROJEKT OKŁADKI

Barbara Grzejszczak

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ
przez Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2014

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06635.14.0.K

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7969-239-2
ISBN (ebook) 978-83-7969-728-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
Rozdział 1. Podstawowe założenia badawcze	17
1.1. Charakterystyka dotychczasowych badań nad społecznościami muzułmańskimi o pochodzeniu imigranckim w Polsce	17
1.2. Cel i podstawowe problemy badawcze	24
1.3. Hipotezy badawcze	26
1.4. Charakterystyka zastosowanych metod i technik badawczych	28
Rozdział 2. Znaczenie obywatelskości jako płaszczyzny integracji imigrantów ze społeczeństwem przyjmującym	35
Wstęp	35
2.1. Przegląd wiodących teorii i podejść dotyczących włączania imigrantów do społeczeństwa przyjmującego	40
2.2. Wiodące podejścia do ujmowania integracji	50
2.3. Obywatelskość – de-etniczacja obywatelskości w Europie w perspektywie teorii integracji i obywatelskości	56
2.4. Modele włączania imigrantów do społeczeństwa przyjmującego w perspektywie teorii integracji i obywatelskości	64
2.5. Dylematy związane z włączaniem imigrantów – wielokulturowość w kontekście demokracji liberalnej	68
Podsumowanie	83
Rozdział 3. Muzułmanie w Polsce – ogólna charakterystyka	87
Wstęp	87
3.1. Islam a kwestia lojalności obywatelskiej i integracji ze społeczeństwem przyjmującym – przypadek Tatarów – historia i współczesność	90
3.2. Współczesna aktywność religijna i organizacyjna społeczności tatarskich i imigranckich muzułmanów w Polsce	95
Podsumowanie	100

Rozdział 4. Muzułmanie w Polsce – społeczności nietatarskie i ich wpływ na Ligę Muzułmańską w RP	103
Wstęp	103
4.1. Nietatarskie organizacje muzułmańskie w Polsce	106
4.2. Nietatarskie związki wyznaniowe skupiające muzułmanów w Polsce	110
4.3. Liczebność i różnorodność społeczności muzułmańskich w Polsce	114
Podsumowanie	118
 Rozdział 5. Liga Muzułmańska w Rzeczypospolitej Polskiej – charakterystyka działalności	 121
Wstęp	121
5.1. Liga Muzułmańska w RP – ogólna charakterystyka	126
5.2. Działalność Ligi Muzułmańskiej w RP i organizacji ją zakładających w perspektywie teorii integracji	134
Podsumowanie	143
 Rozdział 6. Charakterystyka podejścia Ligi Muzułmańskiej w RP do zagadnienia obywatelskości	 145
6.1. Charakterystyka „muzułmańskiej” obywatelskości w Europie	145
6.2. Zróżnicowane postawy obywatelskie wśród muzułmanów w Europie i w Polsce	155
6.3. Wpływ przynależności Ligi Muzułmańskiej w RP do FIOE na pojmowanie obywatelskości	163
6.4. Charakterystyka podejścia Ligi Muzułmańskiej do obywatelskości na podstawie analizy dokumentów	172
Podsumowanie	181
 Rozdział 7. Pojmowanie obywatelskości na łamach czasopisma „As- Salam”	 185
Wstęp	185
7.1. Założenia i wyniki analizy treści czasopisma „As-Salam”	186
7.1.1. Wymiar istnienia – analiza ilościowa	186
7.1.2. Wymiar wartości – analiza jakościowa	189
7.2. Obecność treści dotyczących obywatelskości	213
Podsumowanie – uwarunkowania związane z wydawaniem czasopisma „As-Salam” przez Ligę Muzułmańską w RP	215
 Rozdział 8. Obywatelskość i integracja społeczności muzułmańskich ze społeczeństwem polskim w opiniach działaczy Ligi Muzułmańskiej w RP	 223
8.1. Ogólna charakterystyka działaczy Ligi Muzułmańskiej w RP	223

8.2. Aktywność w muzułmańskich organizacjach i związkach wyznaniowych – tzw. biografia organizacyjna	227
8.3. Motywacja i okoliczności związane z działalnością w Lidze Muzułmańskiej w RP...	229
8.4. Muzułmańska obywatelskość	234
8.4.1. Obywatelskość w aspekcie prawno-instytucjonalnym	236
8.4.2. Obywatelskość w aspekcie obowiązków i lojalności obywatelskiej	238
8.4.3. Obywatelskość w aspekcie aktywności obywatelskiej	243
8.4.4. Obywatelskość w aspekcie tożsamościowym	247
8.5. Integracja ze społeczeństwem polskim	250
8.6. Islam i religijność muzułmanów w Polsce na tle społeczności skupionej w Lidze Muzułmańskiej w RP	254
8.7. Relacje Ligi Muzułmańskiej ze społecznością Tatarów w Polsce	257
8.8. Wizerunek muzułmanów oraz stan wiedzy na temat islamu w społeczeństwie polskim	260
8.9. Sytuacja polskich muzułmanów w perspektywie uwarunkowań wyznawców islamu w Europie Zachodniej	262
Podsumowanie	266
Zakończenie i weryfikacja hipotez	271
Bibliografia	287
Aneksy	307
Aneks 1. Oficjalne dokumenty i oświadczenia instytucji muzułmańskich dotyczących ważnych zagadnień dotyczących muzułmanów na świecie zamieszczone w „As-Salam”	307
Aneks 2. Dyspozycje do wywiadów swobodnych ukierunkowanych z działaczami Ligi Muzułmańskiej w RP	309
Aneks 3. Biogramy respondentów – działacze Ligi Muzułmańskiej w RP	311
Spis skrótów stosowanych w monografii	315

WSTĘP

Zagadnienia integracji imigrantów, wielokulturowości oraz zmiany pojęcia obywatelskości są trzema podstawowymi pojęciami, których zdefiniowanie oraz rozwiązanie wydają się jednymi z najważniejszych problemów współczesności, stojących przed demokracjami liberalnymi „starego kontynentu” na początku XXI w. Należy jednak mieć świadomość tego, że powyższe problemy, choć mają różnorodny charakter, w zależności od miejsca i czasu, którego dotyczą, są immanentną częścią procesów, które towarzyszą zjawisku migracji i włączania „innego” do społeczeństwa przyjmującego.

W przypadku Europy pojawienie się tych problemów jest konsekwencją wzrostu populacji imigranckich; jednak dotyczą one nie tylko kwestii związanych z procesem napływu i funkcjonowania tych grup w europejskich społeczeństwach przyjmujących. Wpływa ono także na całłościowe przemiany zachodzące w tych krajach, co staramy się wykazać w niniejszej publikacji. Problemy związane z funkcjonowaniem społeczności napływowych nasilają się zwłaszcza w sytuacji, gdy dotyczą one muzułmanów, którzy przybywali do Europy coraz liczniej, zwłaszcza od lat 50. XX w. Traktowanie spotkania z islamem jako nowego zjawiska dla Europy jest jednak nieporozumieniem, co wykazuje m. in. H. Goddard (2009). Podkreśla on, że wzajemny kontakt Europy z tym kręgiem cywilizacyjnym, miał miejsce niemal od początków istnienia tej najmłodszej z trzech religii monoteistycznych. Nigdy jednak nie odbywał się on w centrum cywilizacji europejskiej. Obecność tych społeczności, początkowo niedostrzegana i traktowana jako przejściowa okazała się trwała, pomimo „zaklinania rzeczywistości” przez społeczeństwa europejskie. Jednocześnie odbiór obecności imigrantów ma charakter „paniki moralnej”, która wyraża się postrzeganiem tych grup jedynie jako niebezpieczeństwa. Dodatkowo nakłada się na to sytuacja muzułmanów, którzy w obrazie medialnym, zwłaszcza po 11 września 2001 r., postrzegani byli jako zagrożenie dla bezpieczeństwa, jako potencjalni terroryści i fundamentaliści. Wszystkie te czynniki sprawiły, że stosunki społeczeństw

europijskich z „imigranckimi” społecznościami muzułmańskimi stawały się coraz bardziej napięte i niełatwe. Ten negatywny i stereotypowy stosunek do islamu, został nazwany kontrowersyjnym terminem islamofobii. Bardziej odpowiedni wydaje się jednak termin zaproponowany przez F. Hallidaya – „muzułmanofobia” (Halliday 2002).

Jednocześnie niedostatecznie akcentuje się zachodzący w Europie proces integracji muzułmanów odbywający się na wszystkich płaszczyznach, m. in. społecznej, ekonomicznej czy tożsamościowej. Takie podejście nie oznacza też, że niezauważane są odwrotne procesy, które są częścią rzeczywistości społeczności muzułmańskich. Wśród nich wymienić możemy radykalizację czy też gettoizację części z nich. Ważny jest również fakt, że przemianom tym bardzo silnie ulegają również społeczności europejskie, wśród których coraz częściej wyrastają nowe meczety czy centra kultury muzułmańskiej. Funkcjonowaniu muzułmanów na „starym kontynencie” towarzyszy jednocześnie bogata refleksja na temat obywatelskości, różnorodnych podejść do kwestii bycia muzułmaninem – obywatelem w europejskim społeczeństwie. Niezwykle ważnym elementem tego procesu jest islam, którego praktykowanie ulega bardzo silnym przemianom na „starym kontynencie”.

Europejski kontekst silnie wpływa również na procesy dotyczące muzułmanów w Polsce, gdzie również przeważa negatywny obraz islamu i muzułmanów, choć w odróżnieniu od Europy Zachodniej, muzułmanie w naszym kraju stanowią niewielką liczebną społeczność, szacowaną w przedziale 20–50 tysięcy osób. Nie oznacza to jednak, że w przypadku polskiej perspektywy refleksja na temat islamu nie jest współcześnie aktualna. Związane jest to z migracją do Polski grup „nowych muzułmanów”¹, która ma miejsce od II połowy XX w. Po roku 1989, wraz z napływem imigrantów i uchodźców muzułmańskich, pochodzących głównie z Czeczeni, mamy do czynienia z procesem instytucjonalizacji tych społeczności. Powstają organizacje muzułmańskie – np. Stowarzyszenie Studentów Muzułmańskich w Polsce, związki wyznaniowe np. Liga Muzułmańska w RP, fundacje tureckie – takie jak Dunaj Instytut Dialogu. Zakładane są również przez społeczności imigrantów centra kultury muzułmańskiej – w Katowicach, Białymstoku, Poznaniu, Wrocławiu, Lublinie czy sale modlitwy. Pojawiają się również nowe, nieobecne dotychczas w ogólnopolskiej debacie publicznej problemy związane m. in. z budową meczetu w Warszawie, a także z protestami związanymi z funkcjonowaniem ośrodków dla uchodźców z Czeczeni.

Warto zatem dokonać socjologicznej refleksji dotyczącej zagadnienia obywatelskości jako płaszczyzny integracji społeczności muzułmańskich ze społeczeństwem polskim. Wybór Ligi Muzułmańskiej w RP jako przedmiotu analizy

¹ Kategoria „nowi” muzułmanie odróżnia te grupy od najstarszej społeczności polskich muzułmanów, czyli Tatarów; zob. Dziekan (2005b: 199–200).

związany jest z faktem, że w przypadku społeczności polskich muzułmanów o korzeniach imigranckich jest to największa i najprężniej działająca organizacja społeczna (związek wyznaniowy). Ponadto w statucie, licznych dokumentach oraz w swej działalności LM w RP odwołuje się do kwestii obywatelskości i integracji, gdzie centralnym jej elementem pozostaje nadal czynnik religijny – islam.

Celem rozważań zawartych w tej publikacji będzie zatem ustalenie sposobu pojmowania obywatelskości jako płaszczyzny integracji społeczności muzułmańskich ze społeczeństwem polskim przez Ligę Muzułmańską w Rzeczypospolitej Polskiej.

Zamierzamy ten cel osiągnąć poprzez charakterystykę dokumentów i działalności tej organizacji, analizę treści czasopisma „As-Salam”, wydawanego przez ten związek wyznaniowy oraz wywiadów swobodnych ukierunkowanych, przeprowadzonych z działaczami LM w RP. Naszym zamiarem nie będzie tym samym analiza zapisów Koranu, który zaleca praktykowanie konkretnych postaw obywatelskich, ale pokazanie efektów refleksji religijnej, która znajduje swoje odzwierciedlenie w dokumentach, manifestach, werbalizowanych postawach oraz podejmowanej działalności. Nasza analiza dotyczyć będzie nie samej religii – islamu, ale tego, w jaki sposób jest on praktykowany w odniesieniu do postaw obywatelskich wśród tych społeczności w Polsce na początku XXI w. Tym samym bliskie są nam słowa Amina Maalouf’a, który tak wypowiadał się na temat islamu: (...) *nie wierzę (...), że można oddzielić wiarę od jej wyznawców. Wydaje mi się wszelako, iż zbyt często wyolbrzymiamy wpływ różnych religii na narody i jednocześnie lekceważymy odwrotną stronę medalu – wpływ narodów na religię, (...) w świecie muzułmańskim społeczność również tworzy religię na swój obraz i podobieństwo, które nigdy nie było takie same ani w dwóch różnych epokach, ani w dwóch różnych krajach* (Maalouf 2002: 71–73).

Nasze rozważania zamierzamy umieścić w szerszym kontekście teoretycznym procesów akulturacji, wielokulturowości oraz obywatelskości. Dodatkowo, w przypadku polskich uwarunkowań, zostaną one uzupełnione o dwa poziomy analizy integracji społeczności muzułmańskich ze społeczeństwem, a także o krótki wątek historyczny, związany z obecnością islamu w naszym kraju (polscy Tatarzy), ponieważ udokumentowane kontakty Polski ze światem islamu liczą sobie ponad tysiąc lat². Jak stwierdza E. Sakowicz: (...) *islam stanowi*

² Za początek kontaktów Polski ze światem islamu uważa się wyprawę na polskie ziemie podróżnika i kupca żydowskiego z Andaluzji Ibrahima Ibn Jakuba, który odbył podróż do Europy Środkowej jako członek poselstwa kalifa Al-Hakima II do cesarza Ottona I. Jak zauważa M. Dziekan, fakt ten: (...) *uznać możemy za pierwszy w dziejach wątek polsko-arabski, sięgający jeszcze czasów pogańskich naszej historii, (...) Podczas swej podróży opisywał on [Ibrahim Ibn Jakub] kraje, przez które przejeżdżał, interesując się różnymi aspektami życia ekonomicznego i duchowego tych obszarów. W jego relacji znajdujemy także opis Polski, którą określa jako „kraj*

„cenną nić w polskim kobiercu duchowo-religijnym” (Sakowicz 2009: 27). Historia najstarszych grup polskich muzułmanów związana jest jednak przede wszystkim z osadnictwem tatarskim, które charakteryzuje się ponad 600-letnią, nieprzerwaną obecnością na ziemiach polskich³. Jak potwierdza S. Chazbijewicz (...) *historycznie biorąc od paru stuleci praktycznie jedynymi muzułmanami w Rzeczypospolitej byli polsko-litewscy Tatarzy, którzy uważali się do niedawna za posiadaczy monopolu na wyznawanie islamu na tych ziemiach* (Chazbijewicz 2010: 23). Nie byli to jednak jedyni muzułmanie, którzy przed II połową XX w. zamieszkiwali terytorium Polski. Zaliczyć do nich możemy grupy muzułmanów z Imperium Rosyjskiego, m. in. z Kaukazu oraz niewielkie grupy Persów i Arabów, przybyłe w czasie zaborów na terytorium Polski w XIX w. (Kubicki 2006: 129). Byli to zarówno kupcy, pracownicy rosyjskiej administracji oraz żołnierze z armii carskiej. Przybywali oni do większych ośrodków miejskich, zwłaszcza Warszawy, jak również do Łodzi⁴. W przypadku stolicy byli to przedstawiciele północno-kaukaskich narodowości, Tatarzy Nadwołżańscy, Baszkirzy. Przedstawiciele tych ostatnich nacji dominowali nawet na przełomie XIX i XX w., wśród „warszawskich” muzułmanów. W Warszawie o ich obecności świadczy m. in. odrębny cmentarz, tzw. Kaukaski od 1831 r., tatarski (od 1867 r. – obecnie Muzułmański Cmentarz Tatarski), czy cmentarz w Sochaczewie (1842–1880) (Marek, Skowron-Nalborczyk 2005: 128). W historii polskich muzułmanów obecni są również Polacy, którzy dokonali konwersji na islam. Przypadki te mają jednak charakter incydentalny⁵.

Bez wątpienia historia „polskich” muzułmanów związana jest przede wszystkim ze społecznością polskich Tatarów, którzy pojawili się na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego już w XIV w., jako uciekinierzy ze Złotej Or-

Mieszka” (arab bilad Miszaka); Dziekan (2005b: 199). Mniej istotnym faktem kontaktu Polski ze światem islamu jest historia wojen polsko-tureckich prowadzona przez Rzeczpospolitą od XV w.

³ Jest to raczej symboliczna data i jak stwierdza M. Dziekan (...) *stanowi symboliczny punkt zerowy dziejów tej grupy ludności w Polsce; Dziekan (2005b: 203). Do tego wielowiekowego dziedzictwa odwołuje się również Statut Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, uchwalony 28.02.2009 r. przez XVII Nadzwyczajny Wszechpolski Kongres Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, który w punkcie 1 Postanowień ogólnych stwierdza, że (...) Muzułmański Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej zwany dalej MZR, działa nieprzerwanie od 28 grudnia 1925 r. na podstawie 600-letniej tradycji istnienia islamu w Polsce; (<http://www.mzr.pl/pl/pliki/statut.pdf>).*

⁴ W przypadku Łodzi historia osadnictwa muzułmanów, nie tylko Tatarów, miała miejsce pod koniec XIX w. Byli to głównie żołnierze z carskiego garnizonu stacjonującego w tym mieście oraz w zdecydowanej mniejszości kupcy; Pierzchała (2010: 212–220).

⁵ W kwestii Polaków – muzułmanów w historii, których nazywano „poturczeńcami” lub „poturmakami” pisze m. in. A. Kosowski. Podkreśla on, że (...) *zazwyczaj, kiedy porusza się zagadnienie islamu w dziejach Rzeczypospolitej, mowa jest wyłącznie o Tatarach. Brakuje odrębnych publikacji poświęconych wyłącznie Polakom – muzułmanom*. Do najsłynniejszych konwertytów zaliczyć możemy również generała Józefa Bema – bohatera Polski oraz Węgier, który zmarł w Syrii; Kosowski (2009: 21–26).

dy⁶. Natomiast rok 1397 to symboliczna data związana z pierwszym w polskiej historiografii zapisem w Rocznikach Jana Długosza o Tatarach żyjących na ziemiach polskich (Dziekan 2005: 202). Znacząca obecność Tatarów w polskiej historii dotyczy zwłaszcza wątku wojkowego, związanego z udziałem Tatarów w niemal wszystkich ważniejszych bitwach i kampaniach wojennych prowadzonych przez Rzeczpospolitą. Dotyczy to takich wydarzeń jak m. in. udział w bitwie pod Grunwaldem (1410)⁷, wojnie trzynastoletniej (1458–1466), bitwie pod Byczyną (1588), Cecorą (1620), Chocimiem (1621), Zbarażem i Zborowem (1649), Batochem (1652), wojnie polsko-szwedzkiej (1655–1660), kampanii wiedeńskiej (1683), konfederacji barskiej (1768–1772). Tatarzy uczestniczyli również aktywnie w narodowych zrywach powstańczych: insurekcji kościuszkowskiej, wojnach napoleońskich, powstaniu listopadowym, styczniowym, ruchach niepodległościowym pod koniec XIX i na początku XX w., a także walczyli w legionach Piłsudskiego. Żołnierze – Tatarzy byli również uczestnikami wojny polsko-bolszewickiej oraz kampanii wrzesniowej. Walczyli też na frontach II wojny światowej, m. in. w II Korpusie w kampanii włoskiej (Węclawski 1997: 5)⁸, w I i II Armii Wojska Polskiego na froncie wschodnim (Miśkiewicz 2010: 10–12)⁹, a także w Armii Krajowej w ramach Wileńskiego Okręgu AK.

W naszych rozważaniach posługiwać się będziemy kategoriami: *społeczności muzułmańskie w Polsce*, a także *muzułmanie w Polsce*, które nie wykluczają jednocześnie odmienności pomiędzy praktykowaniem islamu przez muzułmanów o pochodzeniu tatarskim oraz muzułmanów o pochodzeniu imigranckim. Używanie tych terminów pozwoli nie tylko opisać występujące różnice, ale również wskazać na fakt, że podstawowe zasady wiary są wspólne dla wszystkich muzułmanów. W przypadku tylko sygnalizowanego tutaj wątku związanego z religijnością polskich Tatarów wątpliwości nie pozostawia fakt, że to właśnie czynnik religijny spowodował, że Tatarzy polscy przez tyle stuleci zachowali swoją odrębność (Dziekan 2005: 222). Te specyficzne warunki w jakich przyszło im żyć również nadały praktykom religijnym lokalnej specyfiki. Pojawienie się w Polsce muzułmanów o pochodzeniu imigranckim spowodowało, iż obserwować możemy różnice w praktykach religijnych pomiędzy tymi dwiema społecznościami. Jak stwierdza S. Chazbijewicz (...) *ta swojska tradycja „litewskiego islamu” (...) była i jest zupełnie obca i niezrozumiała dla imigrantów z krajów Bliskiego Wschodu oraz dla rodzin konwertytów. Stanowi to jeden*

⁶ Rok 1324 to pierwszy zapis o Tatarach na Litwie w rocznikach zakonu franciszkanów; Dziekan (1995: 208).

⁷ O wątku związanym z udziałem Tatarów w bitwie pod Grunwaldem pisze m. in. Chazbijewicz (2000: 6–9).

⁸ Np. na cmentarzu pod Monte Cassino pozostało 6 mogił tatarskich.

⁹ Wątek związany z wojskowym wkładem społeczności Tatarskich podkreślany jest również w broszurze: *Podlaski Szlak Tatarski*, 2005, Białystok, s. 11, wydanej przez Muzułmański Związek Religijny.

z ważnych problemów współczesnego życia muzułmańskiego w Polsce (Chazbi-jewicz 2010: 27). Różnice pomiędzy Tatarami i muzułmanami o pochodzeniu imigranckim spotykają się zarówno ze zrozumieniem i akceptacją, jaki i z głosami krytycznymi. P. Kubicki przywołuje w tym kontekście felieton tradycyjnego, brytyjskiego muzułmanina, opublikowany na stronach Arabii.pl, w którym podkreślał on swoje zdziwienie z powodu ubioru Tatarki – przewodniczki, która oprowadza turystów po meczecie w Bohonikach (Kubicki 2006: 134–135).

W pierwszym rozdziale naszej pracy, zatytułowanym – *Podstawowe założenia badawcze* – dokonamy krótkiego przeglądu badań nad społecznościami muzułmańskimi w Polsce, co pozwoli umiejscowić nasze rozważania na tle innych, podejmujących pośrednio lub bezpośrednio tytułową tematykę; zaprezentujemy cel i podstawowe problemy badawcze pracy oraz wiodące hipotezy przyjęte na użytek badań. Ponadto uzasadniamy zastosowanie w badaniach wybranych metod i technik badawczych; przede wszystkim wywiadów swobodnych ukierunkowanych z działaczami LM w RP, ilościowej i jakościowej analizy treści czasopisma „As-Salam” oraz analizy danych zastanych, m. in. badań sondażowych dotyczących postrzegania islamu i muzułmanów w Europie i w Polsce.

W rozdziale drugim – *Obywatelskość jako płaszczyzna integracji imigrantów ze społeczeństwem przyjmującym* – koncertujemy się na rozważaniach teoretycznych, dotyczących charakterystyki włączania imigrantów do społeczeństwa przyjmującego, a także na szczegółowej analizie zagadnienia integracji, które jest obecnie kluczowym pojęciem odnoszącym się do obecności imigrantów w społeczeństwach przyjmujących. Uzupełnieniem tych rozważań będzie refleksja na temat obywatelskości oraz modeli włączania imigrantów do społeczeństwa przyjmującego w perspektywie teorii integracji. Podsumowanie rozdziału stanowić będzie prezentacja podstawowych dylematów związanych z funkcjonowaniem społeczności imigranckich w perspektywie ideologii wielokulturowości, konfrontowanej z podstawowymi zasadami demokracji liberalnej. Te teoretyczne rozważania stanowić zatem będą podstawę do wypracowania stanowiska w kwestii obywatelskości jako płaszczyzny integracji społeczności imigranckich.

Rozważania w kolejnych rozdziałach monografii odnoszą się przede wszystkim do zagadnień obywatelskości oraz integracji społeczności muzułmańskich ze społeczeństwem polskim. Rozdział III i IV – *Muzułmanie w Polsce – ogólna charakterystyka* oraz *Muzułmanie w Polsce – społeczności nietatarskie i ich wpływ na Ligę Muzułmańską w RP* pozwolą na przedstawienie uwarunkowań społecznych, w jakich przyszło funkcjonować temu związkowi wyznaniowemu oraz społeczności skupionej wokół niego. Zaprezentowane zostaną również początki działalności organizacji arabskich w Polsce, które później zakładały ten związek wyznaniowy. Dodatkowo, w przypadku rozważań poświęconych społeczności polskich Tatarów ważnym elementem związanym z obywatelskością będzie wątek poświęcony islamowi i lojalności obywatelskiej w perspektywie pomyślniej integracji tych społeczności ze społeczeństwem polskim. Roz-

dział V – *Liga Muzułmańska w Rzeczypospolitej Polskiej – charakterystyka działalności* – zawiera najbardziej podstawowe informacje dotyczące obszarów i form działalności tej organizacji, odnoszącej się głównie do procesu integracji wewnętrznej i zewnętrznej (ze społeczeństwem polskim). W kolejnych trzech rozdziałach rozpatrujemy zagadnienie obywatelskości na przykładzie Ligi Muzułmańskiej oraz obecności tych społeczności w Polsce na dwóch poziomach integracji: mezzo oraz mikro. Obywatelskość z perspektywy mezzo prezentuje rozdział VI – *Charakterystyka podejścia Ligi Muzułmańskiej w RP do zagadnienia obywatelskości*. W rozdziale tym zawarto próbę opisu modelu obywatelskości, którego podstawą jest czynnik religijny – islam. Uzupełnieniem tych rozważań będzie rozdział VII – *Pojmowanie obywatelskości na łamach czasopisma „As-Salam”*. Zaprezentowana zostanie w nim ilościowa oraz jakościowa analiza treści tego periodyku, m. in. pod kątem pojmowania w tym czasopiśmie zagadnienia obywatelskości. W ostatnim, VIII rozdziale odnoszącym się do poziomu mikro – *Obywatelskość i integracja społeczności muzułmańskich ze społeczeństwem polskim w opiniach działaczy Ligi Muzułmańskiej w RP*, zaprezentowane zostaną wyniki i interpretacja badań przeprowadzonych z działaczami Ligi Muzułmańskiej w RP przez współautora pracy – Marcina Pierzchałę. W zakończeniu dokonamy weryfikacji postawionych hipotez badawczych. Podsumujemy także wiodące ustalenia, wynikające z przeprowadzonych badań i analiz, które pozwoliły sformułować ogólne wnioski na temat pojmowania obywatelskości zarówno przez Ligę Muzułmańską w RP i jej organ prasowy – „As-Salam”, jak i działaczy tego związku wyznaniowego. Ponadto monografia zawiera bibliografię oraz aneksy.

Monografia dotycząca postrzegania obywatelskości wśród społeczności muzułmańskich, skupionych wokół Ligi Muzułmańskiej w RP ma na celu przede wszystkim istotne **względy poznawcze** dla badań na temat imigrantów w naszym kraju. Mamy nadzieję, że przyczyni się do lepszego rozumienia zagadnienia integracji społeczności muzułmańskich, nie tylko w Polsce, ale również w Europie Zachodniej. Jednocześnie pragniemy zaznaczyć, że obywatelskość wśród społeczności muzułmańskich o pochodzeniu imigranckim w Polsce jest tematyką, która nie była wcześniej podejmowana. Wyjątkiem są kwestie związane z problematyką obywatelskości, podejmowane w perspektywie społeczności tatarskich przez takich autorów jak: K. Warmińska, I. Wysztygiel czy P. Kubicki. **Choć społeczności muzułmańskie były już wcześniej przedmiotem analiz i badań socjologicznych, to nasze podejście stanowi próbę połączenia wątków dotyczących islamu, muzułmanów o pochodzeniu imigranckim w Polsce z kwestią obywatelskości.**

Autorzy monografii mają również ambicję, aby miała ona również walor **praktyczno-użytkowy**. Wyniki badań oraz analiz zawartych w tej publikacji mogą przyczynić się do stworzenia lepszych ram organizacyjnych czy nawet systemowych dla integracji imigrantów muzułmańskich ze społeczeństwem

polskim. Wskazujemy również obszary możliwej współpracy pomiędzy organizacjami i związkami wyznaniowymi, reprezentującymi polskich muzułmanów o korzeniach imigranckich a władzami szczebla lokalnego lub centralnego. Oczywiście, zwracamy również uwagę na istnienie możliwych zagrożeń, związanych z procesem integracji tych społeczności. Wypracowanie lepszych ram współpracy pomiędzy władzami, społeczeństwem polskim a tymi społecznościami, pozwoli w przyszłości lepiej zarządzać problemami migracji i integracji muzułmanów w Polsce.

Nie mniej ważne są względy **humanistyczno-obywatelskie**, obecne w prezentowanych Czytelnikowi rozważaniach, które, mamy nadzieję, wpłyną na **stan wiedzy Polaków na temat islamu, imigrantów i obecności muzułmanów w Polsce, a także przełamią stereotypowe podejście zarówno do islamu jak i jej wyznawców**. Może się to przyczynić do budowania bardziej harmonijnych relacji społeczeństwa polskiego z muzułmańskimi społecznościami imigranckimi, co przełoży się również na pogłębienie procesu ich integracji ze społeczeństwem polskim.

Rozdział 1

PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA BADAWCZE

1.1. Charakterystyka dotychczasowych badań nad społecznościami muzułmańskimi o pochodzeniu imigranckim w Polsce

Przystępując do studiów teoretycznych i analiz empirycznych zawartych w tej publikacji w pierwszej kolejności dokonano przeglądu najważniejszych wątków związanych z badaniami poruszającymi kwestię obywatelskości jako płaszczyzny integracji społeczności muzułmańskich o pochodzeniu imigranckim ze społeczeństwem polskim, pojawiających się w polskiej socjologii. Takie podejście umożliwiło scharakteryzowanie naszych rozważań na tle innych, podejmowanych już wcześniej, które związane są z tą tematyką. Ze względu jednak na brak bardziej szczegółowych badań dotyczących podjętej problematyki, konieczne jest nakreślenie bardziej ogólnych obszarów badawczych, częściowo tylko pokrywających się z empiryczną częścią publikacji. Wśród nich wyróżniono zagadnienia związane z:

- integracją społeczności imigranckich ze społeczeństwem polskim,
- historią i współczesną sytuacją społeczności muzułmańskich w Polsce, która dotyczy zarówno społeczności polskich Tatarów oraz muzułmanów o pochodzeniu imigranckim,
- podejściem społeczeństwa polskiego do kwestii związanych z obecnością muzułmanów w Polsce, które jednocześnie wpływa na proces integracji.

W przypadku pierwszego obszaru badawczego tradycja badań nad imigrantami jest długa i wielowątkowa. Do klasycznych przykładów badań nad migracjami, które odwoływały się do teorii adaptacji społecznej¹ zaliczyć możemy pracę W. I. Thomasa i F. Znanieckiego *Chłop polski w Europie i w Ameryce* (1976). Analizowali oni polską emigrację zarobkową w USA na początku XX w.

¹ Pojęcie adaptacji rozumiane było jako sytuacja w której osoba, w tym przypadku imigrant, postępuje zgodnie z treścią norm społecznych, typowych dla społeczności, której staje się członkiem, a zachowanie w stosunku do innych oraz innych względem niego kształtowane jest w sposób uporządkowany normatywnie.

Nadal jednak brakowało systematycznej i kompleksowej refleksji na tematy związane ze społecznościami imigranckimi w Polsce, co zauważają m. in. A. Grzymała-Kazłowska i S. Łodziński (2008: 19–20). Przede wszystkim wpływ na to zjawisko miał fakt, że Polska w okresie PRL-u nie była państwem, w którym osiedlali się imigranci. Do kraju przyjeżdżali głównie repatrianci. Wyjątkiem była sytuacja około 15-tysięcznej społeczności Greków i Macedończyków, którzy przybyli do Polski w latach 1948–1951. Społeczności te były ponadto przedmiotem licznych badań (zob. m. in. Sokołowski 2005: 215; Pudło 1995).

Rozkwit badań związanych z imigrantami oraz ich funkcjonowaniem w społeczeństwie polskim wynikał z sytuacji, w jakiej po roku 1989 znalazła się Polska. Jej konsekwencją była sytuacja, w której powstawało coraz więcej publikacji dotyczących różnorodnych kwestii dotyczących społeczności imigranckich². Wyróżniając badania dotyczące tej kwestii należy wymienić również analizy odnoszące się do innych elementów związanych z obecnością imigrantów w Polsce. Koncentrują się np. na kwestiach związanych z percepcją społeczeństwa polskiego procesów migracyjnych oraz na prowadzonej polityce migracyjnej przez państwo polskie. Ważny element tych badań stanowiły również kwestie dotyczące społeczności muzułmańskich o pochodzeniu imigranckim w Polsce. To badania prowadzone od lat 90. XX w., a więc od czasu pojawienia się i instytucjonalizacji tych społeczności. Były one częścią badań nad islamem w Polsce, które koncentrowały się na ponad 600-letniej historii społeczności Tatarów polskich oraz na ich unikatowym dziedzictwie kulturowym. Było to ważnym uzupełnieniem refleksji nad specyficzną sytuacją polskich muzułmanów o pochodzeniu imigranckim o elementy charakterystyczne dla lokalnej specyfiki tej grupy imigranckiej zamieszkującej Polskę.

W przypadku badań nad imigrantami w Polsce wpisują się one w szerszą europejską tradycję. Analizując ten problem wyróżnić możemy kilka obszarów, które w polskich badaniach odnoszą się do wybranych elementów związanych z obecnością imigrantów w naszym kraju. **Pierwszy obszar badań** to badania dotyczące³:

– **konkretnych grup imigrantów** i odnoszące się głównie do wybranych kategorii imigrantów, takich jak uczniowie i studenci zagraniczni (Żołędowski

² Dotyczy to zwłaszcza Ośrodka Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego (<http://www.migracje.uw.edu.pl/>) oraz Instytutu Spraw Publicznych (<http://www.isp.org.pl/>).

³ W przypisach podawane są jedynie przykładowe badania dotyczące tej problematyki; publikacji tych jest znacznie więcej. Dotyczy to m. in. licznych publikacji Ośrodka Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego, licznych publikacji Instytutu Spraw Publicznych oraz innych ośrodków akademickich. Po roku 2004 mamy również do czynienia z dynamicznym rozwojem badań na temat migracji Polaków do krajów Europy Zachodniej. Dotyczy to zwłaszcza takich państw jak: Irlandia i Wielka Brytania.

2010)⁴, uchodźcy (Ząbek, Łodziński 2008; Grzymała-Moszczyńska 2000; Grzymała-Moszczyńska, Nowicka 1998) czy repatrianci ze Wschodu (Hut 2002; Jakubowska-Malicka 2007; Grzymała-Moszczyńska 2009: 41–45),

– **imigranckich mniejszości narodowych w Polsce**; wśród nich wymienić możemy badania przed wszystkim nad społecznościami Wietnamczyków oraz Ukraińców (Grzymała-Kazłowska 2008; Halik, Nowicka 2002; Nowicka-Rusek 2004; Halik 2006); pojawiają się również badania dotyczące m. in. integracji Libańczyków (Wiśniewski 2009: 155–167), Ormian (Ziętek 2008: 214–218)⁵ oraz Afrykanów (Ząbek 2009: 169–178),

– **konkretnych problemów imigrantów**, np. małżeństw mieszanych (zob. m. in. Górny 2005: 59–75; Kubicki 2009),

– **zagadnień związanych z napływem imigrantów** (Kamusella 2003; Grabowska-Lusińska, Górny, Lesińska, Okólski 2010), np. kwestii migracji w perspektywie polskiego rynku pracy (Kaczmarczyk, Okólski 2009; Grabowska-Lusińska, Janicka 2008) oraz prowadzoną w tym zakresie polityką społeczną w Polsce (Grabowska-Lusińska, Górny, Lesińska, Okólski 2010),

– **podejścia do imigrantów i uchodźców społeczeństwa polskiego** (Wenzel 2009; Nowicka, Łodziński 2001), w tym wizerunku imigrantów w polskiej prasie (Grzymała-Kazłowska 2007)⁶ oraz ich dyskryminacją (Iglicka 2003; Klaus 2010)⁷,

– **dialogu międzyreligijnego pomiędzy Kościołem katolickim a społecznościami muzułmańskimi** (Sakowicz 1998)⁸; istotne zwłaszcza w tym zakresie wydają się kontakty Ligi Muzułmańskiej w RP z Muzułmańskim Związkiem Religijnym w RP skupiającym Tatarów.

Drugi obszar badań to badania sięgające połowy XIX w., w których podejmowana jest problematyka społeczności muzułmańskich w Polsce. Do najstarszych prac zaliczyć możemy wydane w latach 30. i 40. XIX w. publikacje J. W. Bandtke i T. Czackiego oraz późniejsze badania historyczne nad Tatarami osiadłymi w Księstwie Litewskim polskiego turkologa, A. Muchlińskiego oraz T. Gasztowtta (początek XX w.). Istotny wkład do badań statystycznych nad tą

⁴ Pojawiały się również badania dotyczące studentów, reprezentantów konkretnych narodowości – zob. Szymańska (2006).

⁵ W przypadku tej społeczności konieczne jest przeprowadzenie podziału na starą emigrację charakteryzującą się wielowiekową obecnością w Polsce oraz nową, która związana jest z napływem Ormian w latach 90. ubiegłego wieku – zob. Ziętek (2008: 214–218).

⁶ Szczegółowej analizie poddane zostały prasowe wizerunki Wietnamczyków i Ukraińców w Polsce).

⁷ Przykładem może być również indeks MIPEX (*Migrant Integration Policy Index*), który ocenia politykę integracyjną, wpływającą na warunki integracji imigrantów w 31 państwach europejskich (w tym Polsce) oraz USA i Kanadzie (<http://www.mipex.eu/>).

⁸ W przypadku tego zagadnienia dużo miejsca poświęcone jest w wydawanych przez Muzułmański Związek Religijny w RP „Przeglądzie Tatarskim” oraz wydawanym przez Ligę Muzułmańską czasopiśmie „As-Salam”.